

KONATIONER

Henrik Poulsen

I overensstemmelse med cartesiansk-empiristisk filosofi har psykologien forstået konationer som bevidsthedsfænomener bag handlinger. I den introspektionistiske psykologi blev konationer studeret ved deskriptive analyser af viljesfænomener. I nyere psykologi var konation uacceptabelt som videnskabeligt begreb og blev repræsenteret af et formelt respektabelt, kvasi-fysiologisk begreb om motiverende drifter, bag hvilket man har behandlet konationer. Drifsteoriene kritiseres, og i forbindelse med omtale af Høffding påpeges en opfattelse fra tysk-romantisk filosofi, der udgør et klart alternativ til den cartesiansk-empiristiske opfattelse. For konationspsykologiens udvikling er det nødvendigt med en afklaring af grundbegreberne konation, motivation, behov, kognition og emotion. En sådan begrebsafklaring forsøges ved på basis af materiale fra forskellige fagområder at tegne et billede af konationernes artshistoriske udvikling frem til deres plads og former i menneskets psyke.

Ordet »konation« kan nok virke lidt antikveret. Det benyttedes i det 18. og 19. århundrede i fremstillinger af sjælen som en trehed af kognition, emotion og konation - en trehed som Hilgard (1980) for nogle år siden har trukket frem igen i en artikel om *The trilogy of mind: Cognition, affection, and conation*.

»Konation« er ikke et ord, der har fuld indfødsret i dansk, og det er således hverken optaget i *Ordbog over det danske Sprog* (1918-56) eller i *Nudansk ordbog* (1961). Ordet er dog optaget i *Gyldendals Fremmedordbog* (1983), hvor det er defineret som: »Bestræbelse, drift, anstrengelse«. I engelsk har »conation« fuld borgerret, og det defineres i *Webster's Third International Dictionary* (1968) som: »stræben (*striving*), der dels kan manifestere sig i viljesmæssig handling, og som dels kan forekomme i bevidstheden som villen eller begær«.

»Stræben« er tæt på at være et godt dansk ord for konationer, men betegner dog først og fremmest konationer, der er indlejrede i handlinger eller virksomheder, medens »stræben« er lidt mindre velegnet som betegnelse for konationer (ønsker om noget, begær efter noget, modvilje mod eller afsky for noget etc.) af den slags, der har karakter af menneskelig forholden sig til noget i verden, men som ikke er indlejret i handling eller virksomhed. Ordet »konation« synes derimod egnet til at gøre tjeneste som fællesbetegnelse for konationer i handlinger eller virksomheder, såvel som for de handlings- eller virksomhedsfrie konationer.

Konationer i psykologiens historie fra Wundt til Lewin.

I den dualistiske filosofi hos Descartes og de engelske empirister begreb man konationer (*desires, intentions*) som indre mentale størrelser, som kunne fremkalde legemlige bevægelser, og legemlige bevægelser, der var forårsagede af konationer, tilhørte i kraft heraf kategorien af handlinger (jfr. Taylor, 1983).

Denne cartesiansk-empiristiske opfattelse var almindeligt accepteret i den europæiske strukturalistiske, elementaristiske og introspektionistiske psykologi, der - først og fremmest i Tyskland - voksede frem i sidste halvdel af det 19. århundrede (se f.eks. Wundt 1887, s. 410 og 419). Men konationerne synes at have fået en ret stedmoderlig behandling i denne strukturalistiske psykologi. Således får eksempelvis *Begehren* og *Widerstreben* kun en halv snes sider relativt overfladisk behandling i 2. bind af Wundts store værk om *Grundzüge der Physiologischen Psychologie* (1. udg. 1874). Heller ikke Boring har i denne den empiriske psykologis første halv århundrede fundet behandlinger af konationerne, som han har fundet værd at omtale i sin *History of experimental psychology* (1950).

En bemærkelsesværdig undtagelse fra periodens negligering af konationerne repræsenterer den danske filosof Harald Høffdings *Psykologi i Omrids*, der udkom første gang i 1882, og som blev oversat til både tysk og engelsk. Vi skal komme lidt nærmere ind på Høffdings tanker om konationerne i et senere afsnit om konationerne i dansk psykologi.

I elementpsykologien havde man studeret menneskelige viljesakter såsom forsæt, valg og beslutninger med henblik på gennem introspektion at få klarlagt, hvilke bevidsthedselementer viljesakterne bestod af, og forskellige forfattere havde ment at kunne finde forskellige elementer, som f.eks. forestillinger om handlingsmål, muskelspændinger og emotionelle fænomener. Men i begyndelse af det 20. århundrede vender Ach (1905) og Lewin (1926) interessen bort fra viljesakternes bevidsthedsindhold og over mod nogle effekter af viljesakterne, som de kaldte determinerende tendenser og kvasibehov.

Disse begreber om determinerende tendenser og kvasibehov, der fremkaldtes ved viljesakter som forsæt, beslutninger og accept af opgaver, og som selv producerede konationer, udvikledes på eksperimentel basis og i polemik mod elementpsykologiens (strukturalismens) forståelse af psykiske sammenhænge som associationsforbindelser.

En betydelig og varig interesse - ikke mindst i dansk psykologi (se Trane-kjær Rasmussen, 1960, s. 12-26) - har knyttet sig til eksperimenter fra kredsen omkring Lewin vedrørende erindring om henholdsvis afsluttede og uafsluttede opgaver (Zeigarnik, 1927) og vedrørende genoptagelse af afbrudte handlinger (Ovsiankina, 1928). Man påviste, at forsøgspersoner, der var blevet afbrudt midt i forskellige små opgaver, huskede disse opgaver og momenter ved dem langt bedre og længere end de forsøgspersoner, der havde

fået lov til at fuldføre og løse opgaverne. Gav man senere de afbrudte forsøgspersoner lejlighed til at fuldføre opgaverne, gled disse hurtigt ud af deres erindring. Man iagttog endvidere, at de afbrudte forsøgspersoner spontant og begærligt udnyttede de muligheder (tilsyneladende tilfældige, men i virkeligheden eksperimentelt arrangerede), de fandt, for at færdiggøre de opgaver, de tidligere var blevet afbrudte i.

Lewin tolkede iagttagelser som disse som vidnesbyrd om, at der, når man accepterede en opgave eller bestemte sig for at udføre en handling, blev dannet nogle driftsagtige spændingstilstande svarende til de driftstilstande, vi kender fra eksempelvis sult og tørst. Sådanne driftstilstande kaldte Lewin for behov (*Bedürfnisse*), og han sondrede mellem ægte behov (som i forbindelse med sult og tørst) og kvasibehov (*Quasibedürfnisse*), som var behov skabt ved accept af opgaver, ved forsæt, ved beslutninger ell. lign.

Blandt lighederne mellem ægte behov og kvasibehov har Lewin (1926) vist særlig interesse for det forhold, at behov af begge slags betinger, at visse objekter kommer til at fremtræde med opfordringskarakterer (*Aufforderungscharaktere* eller *valenser*). Objekter med opfordringskarakterer perciperes som karakteriserede ved mere eller mindre stærke opfordringer, fristelser eller påbud til at føle på dem, kravle på dem, slænge sig i dem, spise dem, spejle sig i dem, vende sig bort fra dem, gemme dem eller gemme sig for dem, etc., etc. Vort sprog rummer en række deskriptive ord for objekters opfordringskarakterer - vi siger eksempelvis, at noget ser »indbydende« eller »tiltrækkende«, »frastødende« eller »afskyeligt« ud, etc., etc. Perception af opfordringskarakterer eller valenser har interesse i nærværende sammenhæng ved at være en *kognition i konative former*, der på den ene side ligger tæt på den perception indlejret i målrettet adfærd, der er dyrenes eneste form for kognition, og som på den anden side adskiller sig fra den særegent menneskelige form for non-konativ kognition enten i kategorier af personlige betydninger (Leontjev, 1977: personlige meninger, Murray, 1938: *press*), eller i kategorier af almene betydninger (Leontjevs objektive betydninger). William James (1890, s. 387) har sagt om hønen, at for den fremtræder ægget som lige til at ligge på, og hermed har han givet en ganske træffende karakteristik af hønens valens-perception - hvis man blot husker, at hønens perception af æggets valens kun eksisterer i dens læggen sig på ægget og i dens forbliven herpå.

Tendens til at identificere drifter med konationer

Behovsbegrebet hos Lewin er beslægtet med begreber, der udvikledes hos en række forskellige forfattere både før og efter Lewins arbejder fra 20'erne. Vi kan nævne instinktbegrebet hos McDougall fra 1908, Freuds begreb om drifter (*Triebe*, i engelsk oversættelse: *instincts*) fra 1915, begrebet behov (*need*) i Murray's personlighedspsykologi fra 1938, og begrebet drift (*drive*)

i læreprocessteorier som hos Hull (1943). Terminologien varierer mellem forfatterne, og behøver end ikke at ligge fast hos den enkelte forfatter. Således omtaler Murray (1938) nu og da sine *needs* som *drives*, og Maslow (1954) bruger i flæng termerne *need*, *drive* og *desire*.

Det fælles bag forskelle med hensyn til opfattelser og termer er et begreb om mere eller mindre hypotetiske hjernetilstande eller hjerneprocesser - lad os nu vælge at kalde dem drifter - der producerer målrettet adfærd, og som således er *motivation* til den pågældende adfærd. Forfattere, der ikke har været fixerede i behaviorismens spændetrøje (f.eks. Murray, 1938), har givet plads for, at driftstilstanden tillige kunne give anledning til forekomsten af bevidste ønsker, begær ell. lign. Hidførelse af målet for den driftsmotiverede adfærd tilfredsstillende individet på én eller anden måde. Den dominerende opfattelse, som man finder hos så forskellige forfattere som Freud (1915) og Hull (1943) var, at tilfredsstillelsen sker ved eller består i en reduktion af driftstilstanden, men denne driftsreduktionsteori er senere blevet stærkt kritiseret (se f.eks. White, 1959 om kompetencemotivet, og Mogenson & Phillips, 1976, om sult og tørst).

Forstået som hjernetilstande er drifter (behov eller instinkter) naturligvis ikke konationer, men derimod neurofysiologiske betingelser for konationer. Og alligevel har psykologien set driftsbegrebet som en videnskabeligt acceptabel repræsentant for et konationsbegreb, der ikke var helt stuerent. Der er to grunde til, at psykologien har ladet driftsbegrebet overtage konationsbegrebets plads. På den ene side har man forstået konationer som fænomener af en sådan art, at man ud fra flere forskellige hensyn har måttet afvise begrebet fra den videnskabelige psykologi. På den anden side var driftsbegrebet principielt acceptabelt som psykologisk videnskabeligt begreb, samtidig med at talen om drifterne som hjernetilstande i alt væsentlig var uden indhold, og således »uofficielt« og *unter uns* kunne tillægges mening som tale om konationer. Lad os se lidt nærmere på disse to grunde til at lade driftsbegrebet træde i konationsbegrebets sted.

1: Som konationerne er forstået i nærværende artikel, og som de er blevet defineret indledningsvis, finder vi først og fremmest konationerne i adfærdens målrettedhed - sekundært finder vi konationerne som bevidste ønsker, lyst til, villen, begær, etc. Således har det imidlertid ikke taget sig ud for driftsteoretikerne. Domineret som psykologien har været af den tidligere omtalte cartesiansk-empiristiske filosofi, måtte konationerne søges, ikke i den ydre adfærd, men inde i organismerne som indre mentale bevidsthedsfænomener. Der var imidlertid tre principielle hensyn, der stillede sig hindrende i vejen for at operere med bevidste mentale konationer i en videnskabelig psykologi. For det første var der behaviorismens veto mod anerkendelse af private, sjælelige fænomener, som ikke lod sig iagttage objektivt. Og hertil kom to andre principielle hensyn, som spillede en rolle også for psykologer, der ikke var kyste af den behavioristiske meningsterror.

Driftsteoriene skulle helst formuleres således, at de havde gyldighed for såvel dyr som mennesker, men dyrene kunne man ikke tillægge bevidste konationer. Og endelig havde man accepteret den psykoanalytiske idé, at menneskelig adfærd ingenlunde var bestemt alene af bevidste tanker og ønsker, men måske endda primært var drevet frem af ubevidste kræfter. Begrebet om de kvasifysiologiske drifter var et begreb om sådanne ubevidste kræfter, der kunne tillægges såvel dyr som mennesker.

2: Medens begrebet om konationer som indre, mentale fænomener var principielt uacceptabelt for psykologien, stod driftsbegrebet parat til at træde i konationsbegrebets sted. Driftsbegrebet var, som antydte umiddelbart ovenfor acceptabelt som videnskabeligt begreb i psykologien. Det var foreneligt med behaviorismen, med bestræbelsen for formulering af teorier med gyldighed for såvel dyr som mennesker, og med psykoanalysens doktrin om de ubevidste kræfters spil. Hertil kom, at driftsbegrebet som begreb om hjernetilstande i alt væsentligt var uden reelt indhold, og at det som et sådant konceptuelt vakuum sugede konationsforestillinger til sig og blev opfyldt heraf.

Hermed hang det således sammen: For så vidt angik nogle af drifterne, som f.eks. sult og tørst har der været en vis dækning for talen om drifter som hjernetilstande. På grundlag af læsions- og stimulationsforsøg har man således siden omkring 1950 haft kendskab til centre i hypothalamus og i det limbiske system, som på basis af blodkemiske signaler fra viscera udøvede kontrol over føde- og væsketilegnelse, således som det blev afbildet i Stellar's model (Stellar, 1954). Denne model er siden blevet udsat for skarp kritik (se f.eks. Mogenson & Phillips, 1976), men den var dog baseret på iagttagelser fra eksperimentelle studier. Således forholdt det sig imidlertid ikke med de såkaldte psykogene drifter eller behov. Når eksempelvis Murray's (1938) behov for tilegnelse, for orden eller præstation, for anerkendelse, for dominans eller aggression blev omtalt som »regnante« hjerneprocesser, var det ikke fordi han eller andre vidste noget som helst om disse hjerneprocesser, men alene af meget abstrakte og principielle grunde:

». . . since all complex adaptive behavior is evidently co-ordinated by excitations in the brain, the unity of the organism's development and behaviour can be explained only by referred to organizations in this region (the brain). It is brain processes, rather than those in the rest of the body, which are of special interest to the psychologist. At present, they cannot be directly and objectively recorded but they must be inferred in order to account for what happens. A need or drive is just one of the hypothetical processes.« (1938, s. 45).

Drifterne er hypotetiske neurofysiologiske betingelser for konationer og målrettet adfærd, men da man (i alt væsentligt) intet ved om disse neurofysiologiske betingelser i sig selv - dvs. ud over at de er hypotetiske betingelser for konationer og målrettet adfærd - får drifterne indhold ved at identificere-

res med det, de er betingelser for. Drifter og behov bliver til begreber om de konationer m.v., hvis objekter de forskellige drifter og behov da også er benævnt ved (jfr. Murray's tale om behov for orden, anerkendelse, dominans, etc., etc.). Driftsbegrebet bliver den videnskabeligt respektable form, under hvilken man kan beskæftige sig med konationer.

Denne identifikation af drifter med konationer har fundet udtryk i andet og mere end benævnelsen af drifter ved konationsobjekter. Som tidligere nævnt viser Maslow (1954) ved sin ubekymrede vekslen mellem betegnelserne *need*, *drive* og *desire*, at drifter og behov kan forstås som konationer. Og selv hvor der, som ved sult og tørst, er en vis dækning for talen om drifterne som hjernetilstande, viser man i almindelighed hen til konationer, når man omtaler disse drifter som »sult« og »tørst«, idet disse ord i henhold til almindeligt sprogbrug betegner ønsker om eller lyst til at få noget at spise eller at drikke. Endelig kan det nævnes, at talen om drifterne som »behov« rummer henvisning til konationer, idet ordet »behov« i tillæg til sin primære betydning som »brug for noget af hensyn til opnåelsen af ét eller andet« har en hyppigt anvendt sekundær konativ betydning som »ønske om, lyst til eller begær efter noget«. (Psykologer burde iøvrigt bruge behovsbegrebet med forsigtighed, og ikke, som f.eks. Maslow uden at klargøre betydningsskift, spille snart på den primære og snart på den sekundære betydning af ordet »need«. Reklamevirksomheder kan have interesse i at blande de to betydninger sammen, således at kunderne tror, at det, de har lyst til, også er noget, de har brug for. Men psykologer bør ikke negligere, at det, mennesker har lyst til, ikke nødvendigvis er noget, de har brug for, ligesom det, man har brug for, ikke nødvendigvis er noget, man har lyst til).

Drifter og motivation

»Psychologists use the term motivation to designate those inferred processes that account for the initiation of such (i.e. goal directed) behaviors«, siger Mogenson & Phillips (1976), og driftsbegrebet er netop tiltænkt en sådan forklarende funktion. Som jeg har påvist andetsteds (Poulsen, 1980) er det konationer i handlinger og i den handling lignende konative adfærd, der er genstande for motivations- og motivforklaringer: En motivations- eller motivforklaring forklarer, hvorfor individet havde en given konation i en given konativ adfærd eller handling (hvor konationen er indlejret i en handling, kaldes den en intention). Begrebet om *goal directed behavior* ligger rimeligt tæt på begrebet om konationer i adfærd, og for så vidt er det acceptabelt, at driftsbegrebet betragtes som et motivationsbegreb. Men selvom genstanden for en driftsforklaring opfylder betingelserne for at være genstand for en motivations- eller motivforklaring, er det ikke dermed givet, at drifter formår at fungere som motivationer eller motiver, og det vil sige, at de kan give os reel besked om, hvorfor aktøren havde det ønske, den stræben, den vilje

eller lyst til X, der lå i den målrettede adfærd eller handling.

Hvor driften er en hypotetisk hjerneproces, om hvilken man intet som helst ved, vil angivelse af driften som motivation i hvert fald være fuldkommen indholdsløs. Og selv om vi tænkte os, at vi faktisk vidste en del om de forskellige hjernetilstande og -processer, der lå bag de forskellige former for konativ adfærd, ville henvisninger hertil for så vidt angår menneskelig adfærd ikke være tilfredsstillende som svar på spørgsmål om motivation eller motiver.

Dyrisk motivation omfatter indre eller ydre ikke-mentale faktorer, der betinger målrettet, konativ adfærd. De *indre motivationelle faktorer* omfatter dels mangeltilstande i organer og væv uden for centralnervesystemet, og dels mere eller mindre hypotetiske motivationstilstande i hjernen, og de hypotetiske driftstilstande hører til blandt de sidstævnte. De *ydre motivationelle faktorer* er objekter i dyrets omverden, som i kraft af medfødte eller tillærte dispositioner har incentivfunktion for dyret. Menneskelig motivation omfatter dels motivation svarende til de nævnte dyriske former, men omfatter derudover den særegent menneskelige form for motivation, vi kalder »*motiver*«, dvs. mentale, bevidste genspejlingsforhold, der begrunder intentionelle handlinger. I mellemmenneskelige forhold er vi med motivationsspørgsmål ude efter oplysninger om, hvorledes personen ser handlingens eller handlingsobjektets personlige betydning: Hvad ser han sin handling som et middel til? Har han forstået X som en fare, han må værge sig imod? Har han forstået Y som en sejr, han må søge at fastholde? etc., etc. Sådanne motivspørgsmål er ikke spørgsmål om drifter, og driftsbegrebet er, når det drejer sig om menneskelig motivation, langt sjældnere relevant, end de intentionsbegrundende motiver.

(Som Klein (1969) har vist, er Freuds kliniske teori om den psykoekselve udvikling en motivationsteori om personlige betydninger, og den kliniske teori står således i skarp kontrast til og i uoverensstemmelse med Freuds metapsykologiske driftsteori, jfr. Poulsen, 1982).

Så meget om drifter som motivationer, når driftsbegrebet forstås som et begreb om hypotetiske hjernetilstande. Men som vi har set, fungerer driftsbegrebet ofte reelt som et konationsbegreb, og psykologer (som f.eks. Maslow, 1954) synes at mene, at ønsket om ét eller andet objekt kan være motiv til en handling, hvormed det pågældende objekt søges hidført. En sådan opfattelse er imidlertid ikke holdbar.

En handling er et forsøg på at hidføre X, og i dette forsøg - eller i denne stræben - ligger handlingsintentionen. Handlingen og dens intention implicerer således et ønske om X, og dette ønske om X kan naturligvis ikke forklares med individets ønske om det samme X. Ønsket om X kan derfor ikke være motiv til en handling med intention om hidførelse af X.

Når så mange psykologer tror, at ønsket om X kan være motiv til den

handling, hvormed X søges hidført, kan det skyldes to ting. For det første kan ønsker og konationer faktisk udmærket fungere som motiver - de kan blot ikke fungere som motiver til den handling, hvormed det pågældende konationsobjekt søges hidført. Som Sutherland (1959) har udtrykt det: Sult (en konation, hvis genstand er at få noget at spise) kan ikke være motivforklaringen på, at personen spiser, men den kan meget vel være motivforklaringen på, at personen stjæler. For det andet skyldes det formentlig reminiscenser fra den tidligere omtalte cartesiansk-empiristiske tradition, i henhold til hvilken handlinger er *bevægelser*, der er betingede af indre mentale fænomener i form af konationer og kognitioner. Denne tradition, der har været stærkt dominerende i psykologien, kan have vanskeliggjort det - selv for psykologer, der forstår handlinger som målrettet adfærd - at se konationerne, ønskerne, intentionerne som indlejrede i handlingen.

Sammenfattende kan det siges, at driftsbegrebet (og det tilsvarende begreb om instinkter eller behov) ikke er noget centralt motivationsbegreb, og hertil kommer at driftsteoriene beklageligvis har haft succes med deres promovering af motivationsbegrebet som et centralt psykologisk begreb: Enhver moderne lærebog i psykologi vil rumme ét eller flere kapitler om motivation, medens konationer ikke får nogen selvstændig behandling. Konationer berøres skjult under omtalen af motivation, og uden erkendelse af, at de to kategorier ingenlunde er sammenfaldende.

Denne promovering af motivationsbegrebet på konationsbegrebets bekostning er uheldig allerede derved, at motivation - i modsætning til konation - ikke udgør en kategori af mentale eller psykiske fænomener. Motivation omfatter, som ovenfor nævnt foruden motiver, som *mentale* genspejlingsforhold, også *ikke-mentale* fænomener såsom legemlige tilstande og processer samt ydre objekter med incentivkarakter. Konationer udgør derimod en ren kategori af mentale relationer til objekter i verden - en kategori af mentale fænomener, der hos mennesket er sideordnet med kognitions-kategorien, og som i fylogenesen forud for den humane, bevidste psykes fremkomst har udgjort den eneste og fundamentale form for mental genspejling, hvorfra den særegent humane form for konationsfri kognition har udskilt sig.

Menneskets fundamentale konationer

I nyere psykologi møder man forskellige forsøg på at bestemme menneskets fundamentale konationer - *basic needs*, som de kaldes hos Maslow (1954).

Det er et kriterium på, at en konation er en fundamental konation, at dens objekt har værdi i sig selv, og det vil sige, at konationsobjektet ikke efterstræbes alene som middel til at hidføre andre konationsobjekter. Alle ikke-fundamentale konationer er afledte af de fundamentale konationer, idet de så at sige står i de fundamentale konationers tjeneste.

Dette kriterium er imidlertid næppe tilstrækkeligt. Vi kan således have lyst til mangt og meget (f.eks. at dase en times tid i solen, at gå en tur i skoven, eller at snakke lidt med vor nabo), der nok har værdi i sig selv, men som ikke har en sådan betydning, at man tør karakterisere de pågældende konationer som fundamentale.

Det andet kriterium på konationers fundamentale karakter synes at være, at de genspejler, hvad vi kunne kalde primære behov, dvs. behov for (eller: brug for) objekter, der er af relativt umiddelbar betydning for opretholdelsen af individets eller artens eksistens, eller for at opnå eller bevare et sundt liv.

Som menneskets eneste fundamentale konationer har man længe regnet sult, tørst og seksualitet samt andre konationer med rødder i organiske mangeltilstande eller andre afvigelser fra optimale organiske tilstande. Således regnede Freud i perioden mellem 1905 og 1920 (jfr. Holzkamp-Osterkamp, 1976, s. 199) med to kategorier af drifter: Jeg-drifter (med sult som model-drift) og seksualdrifter. Drifter af begge slags betingede stræben mod reduktion af de legemlige processer, der fungerede som indre stimulation, og som havde fremkaldt den pågældende drift. Der ligger bag denne driftsreduktionstanke en opfattelse af menneskelivet som en stræben efter at bringe stimulation - den ydre såvel som den indre - ned på det lavest mulige niveau. Herfra er der ikke langt til den tanke, at vi med døden opnår den totale frigørelse for stimulation, og der er således ræson bag Freuds ellers umiddelbart absurde opfattelse fra 1920, i henhold til hvilken vi ved siden af livsdrifter (omfattede jeg-drifter og seksualdrifter) har dødsdrifter, som betinger stræben mod at bringe livet med dets utålelige ydre og indre stimulation og forstyrrelse til endeligt ophør - en stræben mod at vende tilbage til tilstanden før vort plagsomme livs begyndelse.

Som Freuds teorier illustrerer det, er driftsreduktionsteorier meget sparsommelige med hensyn til at anerkende konationer som fundamentale, men driftsreduktionsteoriene har ikke fået lov til at stå uantastede.

For det første synes driftsreduktionsmodellen end ikke holdbar for så teoretisk centrale konationer som sult og tørst. Mogenson & Phillips (1976) har sammenfattet en lang række undersøgelser, hvis resultater peger i denne retning. Rotter søger selvstimulering af felter i hjernen, ved hvilken stimulering de bliver sultne og tørstige. Dyr drikker normalt ikke som reaktion på blodkemiske signaler for væskemangel - de drikker anticipatorisk og forebygger således behov for væske. Tilsvarende anticipatorisk fødeindtagelse er påvist hos rotter. Rotters væskeindtagelse er reguleret af medfødte døgnrytmer, af tillærte vaner, af den indtagne fødes art og af stimuli fra mund og svælg. Incentivstimulation spiller en væsentlig rolle for spisning og væskeindtagelse. Hypothalamus er ikke center for drifter bag sult og tørst. Motivationelle processer er knyttet til en lang række hjernestrukturer og til forskellige transmitter-specifikke nervebaner fra hjernestammen og til cortex.

Driftsreduktionsteorier er alvorligt rystede, når selv sult og tørst ikke sy-

nes at kunne forstås som stræben efter driftsreduktion, og som stræben, der er betinget af hypothalamiske driftstilstande, der er rejst af blodkemiske signaler, som genspejler organiske mangeltilstande.

Et andet angreb på driftsreduktionsteoriene er blevet ført gennem påvisning af, at eksplorations-, aktivitets- og manipulationskonationer ikke er afledede af fundamentale konationer som sult, tørst, seksualitet og frygt. Eksplorationskonationer m.v. er hos pattedyrene - og specielt hos de højere-udviklede pattedyr - fundamentale konationer ved siden af sult, tørst, seksualitet og frygt. White (1959) har sammenfattet de empiriske og teoretiske argumenter for denne opfattelse i en stor artikel om den såkaldte kompetencemotivation. De relevante empiriske undersøgelser angår eksploratorisk og manipulatorisk adfærd samt ren aktivitetsudfoldelse hos rotter, aber og menneskebørn, og hertil kommer undersøgelser af reaktioner på sensorisk deprivation. At eksploration m.v. forekommer hos dyr og mennesker, der har fået stillet deres sult og tørst, er ikke tilstrækkeligt som vidnesbyrd om disse konationers karakter af selvstændige fundamentale konationer. Man kunne således tænke sig, at eksploration m.v. beroede på sekundære konationer, der var tilegnede på basis af de pågældende adfærdsformers oprindelige brug og egnethed som midler til at tilfredsstille sult eller tørst, eller til at reducere frygt. Mod en sådan antagelse taler imidlertid en række forhold som f.eks. følgende:

- Eksploration m.v. er hyppigere forekommende hos spædbørn, når disse ikke er sultne, tørstige, trætte, har smerter, eller er plagede af andre konationer,
- eksploration m.v. forekommer specielt hos unge pattedyr, som får deres sult og tørst tilfredsstillet gennem moderdyrets plejeadfærd, og ikke ved egne aktiviteter,
- både hos unge dyr og spædbørn virker frygt reducerende på eksplorativ adfærd.

Eksplorationskonationer m.v. hører med til de fundamentale menneskelige konationer ved siden af konationer som sult, tørst og seksualitet. Men har mennesket flere fundamentale konationer?

Maslow (1954) regner med fem forskellige fundamentale »instinktoide behov«:

- Fysiologiske behov,
- behov for sikkerhed,
- behov for kærlighed,
- behov for anerkendelse samt
- behov for selvaktualisering.

Maslow (ibid. s. 93-98) tilføjer med en vis forsigtighed behov for erkendelse og indsigt samt behov for æstetiske oplevelser til listen over fundamentale behov, men han undlader at indplacere dem i forhold til de allerede opregnede fundamentale konationer.

Konationerne indgår i et hierarki med de fysiologiske behov i bunden og med behov for selvaktualisering i toppen, og det hierarkiske forhold består deri, at de højere konationer først aktiveres, når de lavere er nogenlunde tilfredsstillende. Den person, der er domineret af sin sult og tørst, har således ikke overskud til at ønske sig eller til at stræbe efter anerkendelse eller selvaktualisering.

Maslow's liste over fundamentale behov omfatter både konationer, der kan genfindes hos de højere-stående dyr, og konationer, der er specifikke for mennesket, men begge slags regnes for instiktoide, dvs. som konationer, der er givet i og med menneskets genetisk bestemte natur.

Maslow's liste over fundamentale menneskelige konationer virker noget arbitrær, og der savnes en tilfredsstillende argumentation for, at de særegent menneskelige konationer skulle have instiktoid karakter. Mennesket er ikke udviklet til et liv i en bestemt stabil økoniche, men til et liv i stærkt varierende samfundsskabte miljøer, og dette forhold er vanskeligt at forene med tanken om en biologisk udvikling af specielle menneskelige instinkter.

Konationer i dansk psykologi

Høffdings *Psykologi i Omrids* (1905, 1. udg. 1882) regner med tre forskellige »psykologiske elementer« eller aspekter: Erkendelse, følelse og vilje. Det har i nærværende sammenhæng særlig interesse, at han anser viljen for det fundamentale og oprindelige sjælelige element. Ved »Villie« forstår Høffding (1905, s. 401-405) »en Koncentration af Sjælelivet, en bestemt Retning, en mere eller mindre energisk Foretrukken« (ibid. s. 401), og hans viljesbegreb ligger således tæt på vort begreb om konation. Til *Villien* medregner Høffding:

- De »uvilkaarlige (spontane, reflexe og instinktmæssige) Handlinger« med den »dunkle Trang« (s. 404), der i det højeste kan mærkes derved, samt
- vilkårlig handling, hvortil hører dels virksomhed og viksomhedstrang, der er ledet af forestilling om målet, og dels virksomhed ud fra »den egentlige Villen«, der fremtræder i »Overvejelse, Forsæt og Beslutning« (ibid. s. 404-405).

At medregne de førstnævnte uvilkaarlige handlinger til viljen, vil i henhold til Høffding være det »naturligste, da de uvilkaarlige og de vilkaarlige Handlinger danne en sammenhængende Trinrække« (ibid. s. 401), og han tilføjer: »Hvis man ikke vil kalde alle de Fænomener i denne Trinrække Villen, kunne man bruge Udtrykket Stræben som fælles Navn«.

Så vidt jeg forstår ham, ser Høffding stræben, drift, villen og forsæt som mentale fænomener, der er eller kan være givet i og med virksomhed. De er eller kan være aspekter ved, hvad vi med Rubin (1949) og From (1953) kan kalde *psykoide emner*, dersom vi da tør tillade os at bruge udtrykket ikke

blot om det i oplevelsen givne, men også virksomhederne (med deres mentale aspekter) qua materielle genstande for erkendelse. Oprindeligt - dvs. i fylogenesen og tidligt i menneskets ontogenese - forekommer viljeselementer (eller konationer) kun som aspekter ved psykoide dannelser, og det vil sige som indlejrede i virksomheder (Høffding, 1905, s. 401 - 402).

Høffding skriver, at »allerede Fichte lærte, at det Oprindelige i os er en Tendens til Handlen; denne Tendens er given forud for Bevidstheden om den virkelige verden og kan ikke udledes af denne« (ibid., s. 403). Hermed tilslutter Høffding sig den opfattelse af forholdet mellem psyke og virksomhed, der hører til i den romantiske filosofi-tradition fra Fichte og Hegel til henholdsvis 1) Marx og de dialektisk-materialistiske virksomhedsteorier (Leontjev m.fl.) og til 2) idealistiske virksomhedsteorier som hos Heidegger. Denne traditions teori om psyke og virksomhed er, som påvist af Taylor (1983), et klart alternativ til den tidligere omtalte cartesiansk-empiristiske opfattelse, der har domineret psykologien, og som har forplumret dens begreb om og dens beskæftigelse med konationer bag mystificerende, kvasifysiologiske driftsteorier.

Medens den cartesiansk-empiristiske teori forstår handlinger som legemlige bevægelser, og konationer som indre sjælelige fænomener, der fremkalder disse bevægelser og dermed gør dem til handlinger, forstår den tyske romantiske teori handlinger som frembringelser af noget i verden, og konationer (eller: handlingsintentioner) er primært mentale aspekter ved handlingerne - aspekter der ligger i handlingernes målrettedhed. For den tysk-romantiske teori er der ingen dualisme mellem ydre, materielle og indre, mentale fænomener, således som der er det for den cartesiansk-empiristiske teori.

I henhold til den cartesiansk-empiristiske teori er konationerne bevidsthedsfænomener, og personen har altid et umiddelbart og ufejlbart kendskab til sine bevidsthedsfænomener. At handlingsintentioner (og andre mentale fænomener) skulle kunne være ubevidste, lader sig vanskeligt begribe inden for denne teori. Ubevidste konationer forstås nærmest som hypotetiske neurofysiologiske tilstande (driftstilstande), hvortil der normalt svarer bevidste konationer, men som nu og da alligevel ikke kan fremkalde de oplevede konationer, som de sædvanligvis fremkalder. Helt anderledes tager det sig ud i henhold til den tysk-romantiske teori: Handlingens konationer er i henhold til denne teori ikke altid bevidste for eller erkendte af aktøren. Det er ikke altid så lige til at opdage konationerne i ens handling - den ene konation kan skjule den anden, og man kan meget vel komme til at tage fejl med hensyn til, hvilken handling og hvilken handlingsintention man er eller var i færd med at realisere. At ens konationer (handlingsintentioner) kan forblive ubevidste, ukorrekt eller uklart erkendte, er således en ganske naturlig konsekvens af, at klar, korrekt bevidsthed om konationerne er betinget af en mere eller mindre krævende bevidstgørelsesvirksomhed.

Den cartesiansk-empiristiske teori forstår det psykiske som det apriorisk

givne, ud fra hvilket handlinger skal forstås. I henhold til den tysk-romantiske teori skal praktiske virksomheder og handlinger med deres konative aspekter ses som det primære og fundamentale. Det psykiske eksisterer oprindeligt kun som aspekter ved virksomheder, som dermed får karakter af psykoide dannelser. I løbet af udviklingen - af fylogenesen og af menneskets ontogenese - dannes hos mennesket den virksomhedsfrie psyke og den konationsfrie kognition, men også denne psyke er betinget og formet af de praktiske virksomheder, som livsvilkårene nødvendiggør.

Høffding har med sin *Psykologi i Omrids* givet sin tilslutning til den tysk-romantiske filosofis forståelse af konationer som de fundamentale psykiske fænomener, og af konationernes snævre forbundethed med virksomheder og handlinger.

Konationernes forbundethed med handlinger er også et tema i Froms *Oplevelsen af andres adfærd* (1953). From behandler her handlingens *sens*, i.e. handlingens hensigt, formål eller mening. Sensen er, hvad vi har kaldt en konation, og sensen er i oplevelsen givet som et aspekt ved en handling. Handlinger er således i oplevelsen givet som psykoide emner. Bogen behandler blandt andet den oplevede *sens*' betydning for indordning (eller: kategorisering) af handlinger, *sensens* forskellige fremtrædelsesformer, og betydningen af den oplevede *sens* for oplevelsen af andre aspekter ved handlingen.

Froms bog redegør for *oplevelser af handlingens sens* - for *konationsoplevelser* eller *intentionsoplevelser* - men bogen omhandler ikke handlingen og dens *sens* som sådan, og hermed falder bogen egentlig uden for rammerne af denne artikel. Når jeg dog har lyst til at nævne værket i denne forbindelse, hænger det sammen med affiniteten mellem begrebet om psykoide emner og den tysk-romantiske teoris bestemmelse af konationer som mentale fænomener, der primært eksisterer som indlejrede i virksomheder. Affiniteten må dog antydes med varsomhed, for »psykoide dannelser« er et fænomenologisk begreb: Det omfatter fænomener, der er givet i oplevelser, men inden for den københavnske fænomenologi-tradition, hvortil Froms bog hører, kan »oplevelser af noget« ikke umiddelbart læses som - mere eller mindre korrekte - erkendelser (kognitioner) af disse eller hine materielle objekter i verden, og herunder af psykoide dannelser i verden. Inden for den københavnsk-fænomenologiske tradition og den cartesiansk-empiristiske opfattelse er oplevelser (*experiences*) ikke erkendelser, kognitioner, kognitive genspejlinger, allerede fordi traditionen knapt nok anerkender eksistensen af en materiel, reelt eksisterende, objektiv verden, som man kan have mere eller mindre korrekte kognitive genspejlinger af (jfr. Schultz, 1986, s. 73 ff.). Det er således ingenlunde sikkert, at From ville kunne acceptere psykoide dannelser som reelt eksisterende objekter i den verden, der erkendes - og ikke blot som emner i ikke-genspejlende oplevelser. Men det forhindrer selvfølgelig ikke os andre i at tale således om psykoide dannelser, og for så vidt Froms tale om oplevelser - trods al principiel fænomenologisk og carte-

siansk-empiristisk idealisme - kan tolkes og læses som tale om kognitive genspejlinger, rykker hans studier af sensen ind i konationspsykologiens centrum.

Tranekjær Rasmussen (1960) har med *Dynamisk psykologi og dens grundlag* bidraget til konationspsykologien med en diskussion af sit begreb om β -behov, hvorved forstås et oplevet egonomt behov, en persons egen bevidste konation.

Tranekjær Rasmussen skriver helt klart inden for den cartesiansk-empiristiske tradition: Han kender kun til oplevede eller bevidste egonome konationer. β -behov er bevidsthedsdannelser, og man kan allerede derfor ikke tale om »ubevidste« behov - noget sådant ville jo være forvrøvlet tale om ubevidste bevidsthedsdannelser. Tale om ubevidste behov kan for Tranekjær Rasmussen kun give fornuftig mening, hvis man tolker den som tale om α -behov, der af én eller anden grund ikke har produceret de dertil svarende β -behov (ibid., s. 72), og sådanne α -behov er hypotetiske, ukendte tilstande i centralnervesystemet, hvortil der normalt svarer oplevede β -behov (eller: oplevede konationer). Tranekjær Rasmussen begreb om α -behov ligger således tæt på drifts- eller behovsbegrebet hos f.eks. Murray (1938). Også Tranekjær Rasmussen skriver inden for den københavnsk-fænomenologiske tradition, og hans begreb om oplevelser er dermed ligesom hos From (se ovenfor), og som det er generelt inden for den cartesiansk-empiristiske teori, ikke noget begreb om erkendelse af noget i den materielle, objektive verden, og hans teori rummer således heller ikke noget begreb om erkendelse af den konation, man har eller havde, og som man eventuelt er eller var i færd med at realisere i sin handling. Men selvom Tranekjær Rasmussens konationspsykologi ligger relativt tæt på de angelsaksiske driftsteorier, har den dog sine væsentlige særtræk i forhold hertil.

For det første redegør Tranekjær Rasmussen som fænomenologisk forfatter relativt detaljeret for sine synspunkter vedrørende aspekter og momenter ved de oplevede egonome konationer, β -behovene. Det drejer sig dels om oplevede voluntære kvaliteter ved handleforløb, og dels om »følelser« (emotioner), som Tranekjær Rasmussen betragter som ledsagetilstande ved behovs forløb.

For det andet lægger Tranekjær Rasmussen vægt på, at hans α -behov - hypotetiske driftstilstande i centralnervesystemet - er »kompletable« modelkonstruktioner, som ikke blot skal søges belyst og karakteriseret med fysiologiske metoder og teorier, men tillige gennem psykologiske studier af β -behov.

Lad mig afslutte disse bemærkninger om konationerne i dansk psykologi med at nævne Ingemann Niensens bog om *Handlinger* (1978), der sigter på at eksplicitere begreber og begrebsmæssige distinktioner, der er relevante og nødvendige for forsøg på at forstå sig selv og andre som handlende subjekter. Et sådant forsøg implicerer for Ingemann Nielsen stillingtagen til forskellige spørgsmål vedrørende handlingsintentionens art, mulighed og nød-

vendighed. Ingemann Nielsens arbejde rummer - delvis på basis af empiriske studier - bidrag til forståelsen af, hvordan vi kan realisere en sådan erkendelse af eller bevidstgørelse om egne og andres handlinger og handlingsintentioner, som vi har nævnt ovenfor i forbindelse med omtalen af den tysk-romantiske tradition.

Som det fremgår af denne historiske oversigt over konationspsykologien, er der brug for et oprydningsarbejde, der klargør konationernes former og deres relationer til fænomener som kognition, emotioner, behov og motivation. Naturligvis kunne psykologien som så ofte før bare give sig til at definere sig ud af rodet, men definitioner, der ikke genspejler reelle sagforhold, fungerer som arbitrær bureaukratisk kategorisering. En alternativ vej til afklaringer som de ovenfor nævnte går via forsøg på bestemmelse af konationernes udvikling i psykens fylogenesese,

- dels gennem redegørelse for den konative psykes dannelse gennem udviklingen af den instinktmæssige psykes appetensadfærd,
- og dels gennem redegørelse for konationernes udvikling fra deres plads inden for den dyriske psyke til deres plads og former i den menneskelige psyke.

Denne orientering mod konationernes fylogenesese skal ikke primært tjene til at begribe dyrenes psyke, og skal ikke tjene til at begribe den menneskelige psyke som fundamentalt dyrisk. Den skal derimod primært tjene til at begribe menneskets psyke og til at begribe det særegent menneskelige ved menneskets psyke.

Instinktpsyken som forløber for den konative psyke

Den konative psykes karakteristika træder klarest frem, når den modstilles til den fylogenetisk ældre instinktpsyke i dens prototypiske form. At instinktpsyken (der svarer til, hvad Leontjev (1977) har kaldt den sensoriske psyke) og den konative psyke repræsenterer henholdsvis en ældre og en yngre form for psyke, betyder ikke, at den konative psyke totalt fortrænger instinktpsyken. Den konative psyke er specielt karakteristisk for pattedyrene, men uanset hvor højt udviklet og dominerende den konative psyke er hos en given pattedyrart, finder vi dog tillige instinkter i én eller anden - eventuelt ganske rudimentær - form hos den samme art.

Dyrenes instinkter, som etologerne (se f.eks. Tinbergen, 1951) har udforsket og beskrevet dem, er artsspecifikke, genetisk fastlagte adfærdsprogrammer. Et instinktprogram omfatter en *konsummatorisk reaktion*, der består i et stereotypt bevægelsesmønster. Den konsummatoriske reaktion mobiliseres af en *endogen driftstilstand*, som tillige udløser en *appetensadfærd*. Denne appetensadfærd tjener til at bringe dyret i kontakt med en såkaldt *nøglestimulus*, som udløser den allerede mobiliserede konsummatori-

ske reaktion. Driftstilstanden, der etablerer beredskabet for udløsning af en given konsummatorisk reaktion, vokser i styrke som funktion af tiden siden sidste gang det pågældende bevægelsesmønster er blevet udløst.

I den konsummatoriske reaktions karakter af et fast, stereotyp bevægelsesmønster ligger, at vi ikke i adfærden kan skelne mellem virksomhedens genstand og virksomhedsmåden: Virksomheden rummer ikke en variabel adfærdsmåde, der tilpasser sig til situationens hindringer og muligheder, samtidig med at dyret fastholder en rettedhed mod et bestemt mål. Den konsummatoriske reaktion er selve det stereotype bevægelsesmønsters udførelse, og ikke realiseringen af et i forhold til bevægelsesmønstret selvstændigt mål. Det er virksomhedsmåden, der er virksomhedens mål. En høg, der bedrages af lysreflekserne fra en poleret marmorplade, gennemgår således sin badeadfærd og sin fjerrensning i »marmorsøen«, ganske som om den havde badet i rigtigt vand (Lorenz, 1978, s. 55).

Denne den instinktive, konsummatoriske reaktions begrænsethed til selve det stereotype bevægelsesmønsters udførelse ses også i følgende træk ved instinktpsyken:

Når driften og reaktionsberedskabet vokser som funktion af tiden siden sidste udløsning af den konsummatoriske reaktion, sænkes tærsklen for udløsende stimuli sluttelig, så langt ned, at den konsummatoriske reaktion optræder som en *tomgangsreaktion*, dvs. uden at være udløst af en ydre stimulus.

»Dyrene genspejler deres omverden i deres virksomheder«, siger Leontjev (1977, s. 263) og på instinktpsykens niveau ligger den psykiske genspejling først og fremmest i den konsummatoriske virksomhedstype, hvormed dyret reagerer på en udløsende stimulus. De udløsende stimuli (nøglestimuli) genspejles imidlertid *ikke* som signaler for objekter i omverden, og vi ser dette forhold deri, at dyret i sin adfærd ikke viser tegn på at have anticiperet bestemte omverdensobjekter. Høgen i det ovenfor omtalte eksempel viser således ingen tegn på, at lysreflekserne fra marmorpladen havde fået den til at anticipere et noget vådere element end det, den forefandt. Nøglestimuli genspejles ikke som signaler, men som reaktionsudløser - som en slags »ordrer« til bestemte reaktioner. Det forhold, at dyret ikke kan genspejle nøglestimuli som signaler for omverdensobjekter, gør det problematisk at karakterisere dets form for psykisk genspejling som kognition (erkendelse). Skønt instinktpsykens konsummatoriske reaktioner udløses af stimulation fra objekter i dyrets omverden og er spatialt orienterede mod objekter i denne omverden, så er der dog tale om en relativt svagt udviklet omverdensorientering: Sensitiviteten over for nøglestimuli er kun sensitivitet over for udløser af konsummatoriske reaktioner, og konsummatoriske reaktioner består alene i realiseringen af stereotype bevægelsesmønstre.

At instinktprogrammerede dyr har svagt udviklet indlæringskapacitet er en forståelig konsekvens af denne svagt udviklede omverdensorientering.

Indlæring er tilegnelse af kapacitet for virksomhed og for psykisk genspejling. Specielt når det er dyr, vi taler om, gælder det, at indlæring beror på:

1. Genspejling af sammenhænge mellem omverdensfænomener (klassisk betingning),
2. genspejling af sammenhænge mellem egne virksomheder og effekter heraf (operationel betingning, instrumentel indlæring),
3. genspejling af sammenhænge mellem andre individers virksomheder og effekter heraf (observationel indlæring).

Sådanne former for indlæring er imidlertid ikke - eller: næsten ikke - mulige, hvor de prototypiske instinkter dominerer. Dels er dyret på sådanne områder ikke orienteret mod effekter af egne virksomheder, men genspejler (i driftsreduktion og nul-stilling af beredskab for konsummatorisk reaktion) kun det stereotype bevægelsesmønsters udførelse. Dels har dyrets psykiske genspejling af nøglestimuli kun karakter af sansning af reaktionsudløser - den psykiske genspejling har ikke karakter af erkendelse, og dermed heller ikke erkendelse af sammenhænge i verden.

Med denne principielle uforenelighed mellem instinkt og indlæringskapacitet følger ikke, at instinktprogrammerede dyr er ude af stand til at præstere indlæring. For det første kan en dyrearts instinktpsyke rumme endog betydelig kapacitet for indprægning og hukommelse på specielle, velafgrænsede livsområder - som eksempel kan nævnes gravhvepsens særdeles effektive indprægning af og hukommelse for fodermængderne i den halve snes reder, den tilser og forsyner hver dag. For det andet er prototypiske instinkter, som de ovenfor skildrede ikke lige dominerende træk ved psyken hos alle dyrearter. Og endelig kan selv prototypiske instinkter give efter og lade sig modificere, hvor dyret møder konsistente regulariteter, som strider mod, hvad dyret er genetisk programmeret til. Sådan indlæring foregår imidlertid langsomt og har tendens til at resultere i tillærte adfærdsmåder, der er (næsten) lige så stive og upåvirkelige over for relevante variationer i adfærdssituationen som de instinktmæssige stereotype bevægelsesmønstre. Leontjev (1977, s. 269-272) giver en god illustration af dette forhold i redegørelsen for dværgmøllers langsomme tilegnelse af et bevægelsesmønster, der bringer dem uden om en forhindring i akvariet - et bevægelsesmønster, som bevares relativt længe efter, at forhindringen er fjernet og bevægelsesmønstret dermed er blevet overflødig.

Instinktprogrammeret psyke repræsenterer naturligvis effektiv tilpasning til dyrets økoniche, men livsopretholdelse og forplantning ved hjælp af instinktmæssig adfærd forudsætter naturligvis økonichens stabilitet med hensyn til lovmæssige korrelationer mellem nøglestimuli og biologisk relevante objekter, og mellem stereotype instinktbevægelser og indtræffen af biolo-

gisk relevante effekter. Så længe miljøet er karakteriseret ved en sådan stabilitet, fungerer instinktpsyken fortrinligt, men forstyrrelser af stabiliteten kan til gengæld være livstruende. Tilpasning til mindre stabile livsbetingelser forudsætter en anden form for psyke end instinktpsyken. Pattedyrenes konative psyke repræsenterer et sådant alternativ til instinktpsyken, men selv om den konative psyke udgør et alternativ til instinktpsyken, er den dog udviklet derfra, og er formentlig dannet gennem udvikling af instinktprogrammernes *appetensadfærd* (jfr. Holzkamp, 1983, s. 141).

Som tidligere nævnt vil instinktets driftstilstand ikke blot mobilisere den konsummatoriske reaktion, men vil tillige samtidig udløse en appetensadfærd, som tjener til at bringe dyret i kontakt med en nøglestimulus. Instinkt-mæssig appetensadfærd kan antage flere forskellige former, af hvilke den simpleste består i *kinesis*, dvs. en ikke-orienteret lokomotion, hvis hastighed øges som funktion af tiden siden driftstilstanden etablerede beredskabet for den konsummatoriske reaktion. Kinesis tjener således til at øge sandsynligheden for at dyret møder en udløsende stimulus.

En højere-udviklet form for appetensadfærd repræsenteres af det såkaldte *lineære appetenshierarki*, der er beskrevet af Baerends og af Tinbergen (se Tinbergen, 1951 s. 107). Her påbegyndes appetensadfærden med aktivitet af kinesis-typen, som fortsætter, indtil dyret møder én af flere forskellige nøglestimuli, som udløser næste appetensaktivitet, og således videre indtil dyret er blevet ført frem til en nøglestimulus for udløsning af den konsummatoriske reaktion. Når bortses fra den første appetensaktivitet i kæden, består appetensaktiviteterne i det lineære hierarki af stereotype bevægelsesmønstre, der udløses af nøglestimuli - ganske som det gælder den konsummatoriske reaktion.

Kapacitet for smidig tilpasning af virksomhederne til de aktuelle situationer med deres forskellige virksomhedsbetingelser forudsætter muligheder for relativt fri kombination for konsummatoriske aktiviteter med appetensaktiviteter og af appetensaktiviteter med hinanden. En given konsummatorisk aktivitet må kunne følge efter mange forskellige appetensaktiviteter, og en given appetensaktivitet må kunne efterfølges af mange forskellige konsummatoriske aktiviteter. Dyret må også kunne danne mange forskellige kæder af appetensaktiviteter. Kort sagt: De lineære appetenshierarkier må vige pladsen for noget nyt. Leyhausen (se Holzkamp, 1983, s. 141) har da også argumenteret for den opfattelse, at de faste kæder af appetensaktiviteter og konsummatoriske aktiviteter, der er karakteristiske for de lineære appetenshierarkier, opløses hos højere-udviklede pattedyr og erstattes af såkaldte *relative appetenshierarkier* med aktivitetskæder, der varierer som funktion af virksomhedssituationen og dyrets indlæring. Den »normale« appetenskæde hos en sulten kat begynder eksempelvis med luren, og den efterfølges af snigen, spring mod byttet og dræben, hvorpå den afsluttes med æden. De forskellige appetensaktiviteter er imidlertid ikke, som i et lineært appetenshierarki, bundet til at optræde på bestemte pladser i en bestemt

rækkefølge. En given appetensaktivitet kan udelades af kæden eller flyttes inden for denne, og den kan optræde for sig selv eller i en kæde, der fører frem til en helt anden konsummatorisk aktivitet. De selvstændiggjorte appetensaktiviteter antages af Leyhausen at bero på hver deres aktionsspecifikke drift, med hver deres karakteristiske opladningshastighed. Således oplades driften for en appetensaktivitet, der hører til relativt tidligt i den »normale« appetenskæde, hurtigere end for en aktivitet på en senere plads. En kats drift mod at dræbe oplades således hurtigere end dets drift mod at æde, og der er således et driftoverskud til brug for dræben i andre forbindelser end fødeindtagelsessammenhængen. De selvstændiggjorte appetensaktiviteter får hermed karakter af redskabsaktiviteter med mere eller mindre generel anvendelighed i forskellige virksomheder.

Ifølge Lorenz (se Holzkamp, 1983, s. 141) bliver i løbet af fylogenesen de enkelte selvstændiggjorte aktiviteter opdelt i stadig mindre elementer, og muligheden for fleksible, situationstilpassede virksomheder bliver derved yderlige forøget.

Før vi forlader instinktpsyken, skal vi gøre et par bemærkninger om instinkter og *motivation*. Etologer (som f.eks. Gould, 1982) betragter de driftstilstande, der mobiliserer konsummatoriske reaktioner og udløser appetensadfærd, som motiverende. Denne terminologi er ikke helt uproblematisk, for så vidt som denne »motivations« genstand på instinktpsykens niveau ikke har karakter af konativ virksomhed. Motivation udgør en såre heterogen kategori af faktorer, som hos de subhumane pattedyr og hos mennesker har det til fælles, at det, de tjener til forklaring af, er konationer i virksomheder (jfr. Poulsen, 1980). Med kategorisering af instinktmæssige drifter som faktorer, der »motiverer« til non-konativ instinktadfærd, får motivationsbegrebet et omfang, der er så komplekst, at det ikke er let at bestemme begrebets indhold. Et grundlag for medinddragelse af de instinktmæssige drifter under motivationsbegrebet er dog til at få øje på, når man betragter disse driftstilstande retrospektivt, dvs. fra de fylogenetisk senere stadier i psykens udvikling. Set herfra fremtræder disse driftstilstande (med deres udløsning af appetensadfærd) som forformer og udviklingsgrundlag for de endogene driftstilstande, der hos pattedyrene kan motivere til konativ virksomhed og hos mennesket til intentionel handling. Externe incentiver kan på instinktpsykens stadium kun virke udløsende, når dyret er indstillet herpå gennem etablering af en given driftstilstand, og incentiver spiller således en sekundær rolle som motivationsfaktorer i instinktpsyken.

Den konative psyke

Gennem den ovenfor skitserede udvikling af appetensadfærden dannes hos pattedyrene en ny form for psyke. Også denne er hos de subhumane pattedyr stadig en psyke, der alene eksisterer som indlejret i virksomhed og som

genspejlingsaspekter ved virksomhed. Men det er dog en psyke, der er indlejret i en ny form for virksomhed, nemlig i konativ virksomhed.

En karakteristik af denne konative psyke har vi for så vidt allerede taget fat på i og med skildringen af instinktpsyken: Billedet af instinktpsyken er som et negativ-aftryk af den konative psyke.

Den virksomhedsform, der er karakteristisk for dette trin i den fylogenetiske udvikling, som Leontjev (1977) kalder den perceptive psykes stadium, er aktiv stræben mod at hidføre eller forhindre bestemte ændringer i verden med til virksomhedsbetingelserne tilpassede virksomhedsmåder. Sådanne konative virksomheder er, som allerede sagt, almindelige hos pattedyrene. Her består valg af virksomhedsmåde i valg af appetensadfærd på grundlag af og under tilpasning til virksomhedsbetingelser som f.eks. forhindringer, passager, objektstørrelser, bevægelseshastigheder, etc., etc. Vi finder i dyrenes virksomheder netop den sondring mellem virksomhed og virksomhedsmåde, som vi så, at dyrene *ikke* mestrede på instinktpsykens stadium (jfr. Leontjevs eksempel med dværgmallers tilegnelse af en ny virksomhed), og det er netop denne sondring i virksomheden, der gør det rimeligt at karakterisere den som stræbende, konativ virksomhed.

Virksomhedsmåderne kan vi med Leontjev (1977, s. 281) kalde for de *operationer*, hvormed en given konativ virksomhed udføres. Det er imidlertid vigtigt at mærke sig, at bestemmelser af aktiviteterne som henholdsvis virksomheder og operationer er relative bestemmelser. En given aktivitet kan være en operation i forhold til én aktivitet (som da er virksomhed i forhold til den førstnævnte), og kan samtidig være virksomhed i forhold til en anden aktivitet (som da bliver operationen i forholdet). En given konativ virksomhed kan herefter meget vel omfatte et hierarki af aktiviteter, i hvilken overordnede aktiviteter er virksomheder i forhold til underordnede, og underordnede aktiviteter er operationer i forhold til overordnede. En given konativ virksomhed kan således omfatte flere konative virksomheder på flere forskellige niveauer, og dette forhold er naturligvis ikke uden betydning, når der spørges til en virksomheds motivation - eller: *motivationer*.

Den konative virksomheds mål udgør for appetensaktiviteternes vedkommende hidførelse af objekter og situationer, som f.eks. indhentningen af et bytte eller genfinden af sit bo. For de fleste konsummatoriske virksomheders vedkommende er handlingsmålet selve bevægelsesmønstrets udførelse, men hos pattedyrene indgår der ofte omverdensobjekter i virksomhedsmålene udover de faste bevægelsesmønstre. Dyret kan således have til lærte præferencer for bestemte typer af føde eller for en given social eller seksuel partner.

Det, der genspejles i dyrenes konative virksomheder - *genspejlingens genstande* - er objekters relevans for individets livsopretholdelsesbehov, dvs. forhold som, at de skaber behov for noget af betydning for livsopretholdelsen (som når en prædators tilsynekomst skaber behov for et tilflugtssted), eller at de kan tilfredsstille livsopretholdelsesbehov (søm når objektet kan

være føde for den sultne, væske for den tørstige eller sikkerhed for den flygtende). *Genspejlingens former* eller »kategorier« er de forskellige konative virksomheder eller virksomhedsmåder, dyret har muligheder for at realisere: Objekterne genspejles på dette stadium som noget, der skal angribes, som der skal flygtes fra, som skal ædes, som der skal løbes uden om, som skal undersøges, som skal negligeres, som skal fastholdes med større styrke, som der skal løbes hurtigere efter, etc., etc.

Medens de psykiske genspejlinger på instinktpsykens niveau ikke havde karakter af kognition, for så vidt som genspejlingen af nøglestimuli alene var genspejling af disse som reaktionsudløser, og ikke som signaler, der indebar anticipation, så ligger sagen anderledes på den konative psykes stadium. De psykiske genspejlinger i konative virksomhedskategorier er ikke blot konationer, men har tillige karakter af *kognitioner* (eller nærmere bestemt: perceptioner), og dette hænger sammen med, at de konative virksomheder er mere eller mindre adækvate i forhold til omverdensobjekter, og at denne adækvans testes ved det virksomhedsmæssige møde med omverden. Ved testen afgøres det, om det faktisk var muligt at smutte igennem her, eller at komme over der. Var det faktisk muligt at løbe byttet ind? at holde det fast? at æde det? etc., etc. Testen kan falde negativt ud, og da må virksomheden afbrydes, ændres eller opgives. Eller testen falder positivt ud, og virksomheden kan afsluttes eller fortsættes. Den psykiske genspejling har fået karakter af kognition, som testes ved det virksomhedsmæssige møde med omverden, og som ved testen kan vise sig at være korrekt eller ukorrekt - en test og et testudfald, der ikke var nogen muligheder for på instinktpsykens stadium, hvor virksomheden var sig selv nok som bevægelsesmønster.

Hos pattedyrene på den konative psykes stadium er konationen kognitiv og kognitionen konativ. Konation og kognition udgør en enhed. Først hos mennesket opstår - bl.a. på basis af den psykiske genspejlings selvstændiggørelse i forhold til virksomheden - muligheder for en non-konativ kognition ved siden af den konative kognition, der hos mennesket dels forekommer som aspekter ved dagligdagens automatiserede, næsten »usynlige« handlingsrutiner, og i form af perception af opfordringskarakterer (Lewin, 1926).

Den konative psyke er karakteriseret ved en markant omverdensorientering, dels ved de konative virksomheders rettedhed mod objekter i omverden og dels ved de i virksomhederne indlejrede genspejlinger af objekter i omverden. Denne omverdensorientering i virksomheden betyder et selektionspres i retning af udvikling af effektive fjernsansorganer, samt udvikling af hjernestrukturer til formidling af dyrets virksomhedsmæssige svar på objekter og situationer i dyrets omverden. Da pattedyrene nedstammer fra primitive reptiler med olfaktion som dominerende sans, bliver disse hjernestrukturer hos pattedyrene skabt gennem udvikling af olfaktoriske dele af reptilhjernen og resulterer i dannelsen af det limbiske system (kaldet den gamle pattedyrhjerne) og dette limbiske system bliver et overordnet sty-

ringssystem i forhold til de strukturer i reptilhjernen (specielt hypothalamus), der formidler reguleringen af de indre tilstande (se herom hos Engsted, 1978, s. 104-112).

Formidlet af processer i det limbiske system (i amygdala) skelner dyret mellem egnede og uegnede objekter for sult, tørst og seksualitet. Andre processer i samme område af det limbiske system formidler dyrets erkendelse af objekter som genstande for flugt eller kamp. Disse processer i den gamle pattedyrhjerne gør det muligt for objekter i dyrets omverden at fungere som *incentiv-motivation* bag konative virksomheder. Nogle af disse incentiver, f. eks. til sult, tørst og seksualitet, vil af og til kun kunne fremkalde virksomheden, dersom der gennem endogen driftsmotivation er skabt et beredskab herfor. Incentiver til kamp og flugt kan imidlertid udløse virksomheden alene, uden at den nødvendigvis forud skal være etableret et endogent beredskab for en sådan konativ virksomhed. På den konative psykes stadium finder vi to slags motivation: endogen driftsmotivation og selvstændig incentivmotivation. Den førstnævnte slags kender vi allerede fra instinktpsyken - den anden slags er ny.

Incentivobjekter, der via processer i den gamle pattedyrhjerne udløser - eller: motiverer til - *konative virksomheder*, som kræver et stort energiforbrug af kortere varighed (som f. eks. kamp eller flugt) ledsages hos pattedyrene af *affekt*, hvorved jeg vil forstå en kraftig forøgelse af fyringen i den sympatiske del af nervesystemet, med samt de viscerale effekter af en sådan fyring: øget hjerte- og åndedrætsaktivitet, øget iltning af blodet, overførsel af blodtilførsel fra fordøjelsesorganer, blære og perifere blodkar til hjerne og skeletmuskulatur, samt adrenalinudskillelse, som reforcerer de ovenfor nævnte effekter. Sådanne kombinationer af incentivobjekt, konativ virksomhed og affekt konstituerer *emotioner*, således som de er beskafne på den konative psykes niveau. Når emotioner først forekommer hos pattedyrene og på den konative psykes stadium, hænger det sammen med

- pattedyrenes omverdensorientering formidlet af processer i det limbiske system, som netop udgør den gamle pattedyrhjerne,
- og med det forhold, at affekten er en funktion af aktivitet i det sympatiske nervesystem, der oprindeligt er udviklet som redskab for pattedyrenes endothermi (homeostatisk temperaturregulering), og siden videreudviklet til redskab for mobilisering af energiressourcer til brug for forsvar også over for andre ydre trusler end kraftige temperatursvinger (jfr. Pick, 1954).

Udover selvstændig incentivmotivation og emotioner implicerer den konative psykes omverdensorientering en betydelig indlæringskapacitet. En sådan indlæringskapacitet kompenserer for manglen på instinktmæssig programmering, men indlæringskapaciteten har ikke kun fordele - den indebærer også en livsfarlig åbenhed, indtil de adækvate adfærdsmåder er lært. Hos mange pattedyr foregår en væsentlig del af indlæringen tidligt i ontogenesen og bag yngelplejens beskyttelsesvirksomheder. Denne tidlige indlæring beror på nysgerrighed og legelyst, som er markante medfødte konationer net-

op hos de unge pattedyr. Hos det stærkt neotene menneske, hvor barnlige træk er fastholdt meget længe i forhold til livslængden, spiller nysgerrighed og legelyst en ganske særligt stor rolle.

Konationernes plads og rolle i den menneskelige psyke

Menneskets livsopretholdelse sikres gennem den samfundsmæssige produktion. Dette implicerer, at den snævre forbindelse og det naturlige forhold mellem virksomhed og konsumtion, som vi kender fra dyrene, er brudt på det menneskelige niveau.

Medens dyrenes virksomheder tjener relativt umiddelbart til at tilfredsstille egne behov og konationer, er det, der produceres ved menneskers deltagelse i den samfundsmæssige produktion, ikke til egen konsumtion, men skal tjene til at tilfredsstille behov og konationer hos andre. Og medens dyrets konsumtionsmuligheder står i naturlige afhængighedsforhold af deres virksomhedsmæssige indsatser, så er menneskets konsumtionsmuligheder samfundsmæssigt regulerede og behøver end ikke at forudsætte aktiv deltagelse i den samfundsmæssige produktion - ejendomsret til produktionsmidlerne kan som bekendt være fuldt tilstrækkeligt.

Samfundsmæssig produktion ser vi allerede spirerne til hos *Australopitheciderne* for ca. fire millioner år siden. Vi møder her samfundsmæssigheden i en *redskabsproduktion*, der adskiller sig radikalt og kvalitativt fra den redskabskonstruktion, vi kender fra chimpanser.

Chimpansers redskabsbrug og -konstruktion er dokumenteret af Köhler (1957, 1. udgave 1917) og v. Lawick-Goodall (1968). Sidstnævnte har studeret fænomenet hos fritlevende chimpanser, der ekspempelvis kan finde på at rive sideskud og blade af en kvist, som derpå anvendes til at udtrække termitter af boet. Eller de kan tygge blade sammen til en »skål«, hvormed dyret derefter øser vand op. Chimpansernes redskabskonstruktion er imidlertid snævert knyttet til den konkrete, aktuelle opgave: Det er kun, når chimpansen har et aktuelt behov for, og en aktualiseret konation rettet mod bestemte umiddelbart foreliggende objekter, som den ikke kan få fat på med hænder eller fødder, at den kan finde på at se sig om efter en genstand, som enten direkte, eller efter en vis tildannelse, kan bruges som redskab. Og for chimpansen er redskabet kun til eget brug, og kun til brug i den konkrete opgave. Når opgaven er løst, kastes redskabet bort. (Forholdet minder om menneskelige situationer, hvori vi kan finde på at bruge en ske til at hamre søm i med, eller en tændstikæske som lyseholder (jfr. Duncker (1945) om problemløsning). *Australopithecus* synes derimod at have haft kapacitet for konstruktion af redskaber til almen anvendelse, og ikke kun til konstruktørens brug i en given konkret opgave. Mennesket fremstiller redskaber til benyttelse i opgaver af denne eller hin *art*, og de fremstilles til benyttelse også af *andre* end konstruktøren. Menneskers redskaber er almengjorte i forhold

til opgaver og brugere. Menneskets redskaber opbevares og overdrages til andre som gaver, ved arv, i bytte eller ved salg. Menneskers redskaber udgør en materiel kulturarv og et socialt grundlag for erfaringskumulation.

Den humane form for redskabskonstruktion har forudsat socialt liv - ellers var der ingen idé i at konstruere almene redskaber. Denne almene redskabskonstruktion må være udviklet i nær tilknytning til den *kollektive jagt- og samlervirksomhed*, og evnen og viljen til at producere almene redskaber har formentlig været baseret i en mere generel evne og vilje, som også har formet jagt- og samlervirksomheden til behovsanticiperende og almen virksomhed. Ikke blot med sigte på øjeblikkelig behovstilfredsstillelse, men med henblik på sikring af fremtidige muligheder for behovstilfredsstillelse. Og ikke blot med sigte på egen behovstilfredsstillelse, men med henblik på gruppens muligheder herfor.

Hertil kommer, at den kollektive jagt- og samlervirksomhed også må have betydet et selektionspres i retning af viereudvikling af de subhumane primaters kommunikationsform til menneskets *sproglige kommunikation*. Denne sproglige kompetence, der kan tænkes udviklet nogenlunde samtidigt med redskabsproduktionen, har efterhånden fået en betydelig rolle i undervisningen i redskabers brug og konstruktion.

Der går et par millioner år, før dette første samfundsmæssige arbejde med brug af redskaber og sprog har udviklet sig så meget, at det indebærer samfundsmæssigt formede livsvilkår. Indtil da betyder den samfundsmæssige produktion blot en effektivisering af »okkupa-tionsøkonomien« i en verden af naturlige livsvilkår, der stort set er forblevet de samme for generation efter generation af jæger-samlere. Denne udvikling mod det samfundsmæssigt formede miljø vil vi imidlertid lade ligge. Det første samfundsmæssige arbejde med brug af redskaber og sprog rummer det væsentlige grundlag for vor diskussion af den menneskelige psykes karakteristika.

(For solide redegørelser for den tidligste samfundsmæssige livsform kan henvises til Holzkamp (1983) og Engelsted (1984)).

Hvilke konsekvenser for den menneskelige psyke har den samfundsmæssige produktion og det menneskelige sprog? Lad mig indledningsvis nævne følgende to ting:

- Sproget muliggør en virksomhedsfri psykisk genspejling,
- og den samfundsmæssige produktionsform fører til konationsfri kognition (samt dens modstykke: den kognitionsfri konation).

Dyrenes psykiske genspejlinger ligger i deres motoriske virksomheder, hvormed de griber ind i omverden og hidfører ændringer i denne, og dyrenes psykiske genspejlinger forekommer *kun* i disse motoriske virksomheder. Mennesker kan ligesom dyrene erkende omverdensobjekter i praktiske virksomheder. Disse omverdensgenspejlende praktiske virksomheder om-

fatter hos mennesker også kommunikative virksomheder under anvendelse af sprog, og dermed under anvendelse af det fond af begreber, der er opfanget og repræsenteret i sproget. Fra anvendelse af sproget til kommunikative virksomheder er der kun et lille - men væsentligt - skridt til sproglige, men tavse formuleringer for sig selv - det være sig i konstateringer, i spørgsmål, i ønsker eller andet. Sådanne tavse, sproglige formuleringer for sig selv repræsenterer særegent menneskelige former for psykisk forholden sig til omverdensobjekter i perception, i tanker, forestillinger og erindringer, i ønsker, i begær eller i afsky. Denne virksomhedsfri, sproglige, psykiske forholden sig til verden kunne man med Olsen (1981) kalde »bevidst« psykisk genspejling, men som vi skal få at se, kan vi også få brug for denne term i en anden betydning.

Med rådigheden over virksomhedsfri psykisk genspejling er mennesket i stand til at genspejle sine egne genspejlinger. Mennesket kan nu erindre sine perceptioner, overveje sine ideer eller forkaste sine umoralske tanker, medens noget sådant er udelukket for dyr, hvis psyke er indlejret i virksomheder - hvordan skulle et dyr kunne forholde sig til én af sine konative virksomheder med en anden af sine konative virksomheder? Mennesket har muligheder for egentlige erindringer, medens dyrene kun har muligheder for den form for hukommelse, der ligger i tillærte adfærdsdispositioner. Mennesket har med sine virksomhedsfri genspejlinger fået muligheder for psykisk genspejling bag ved, forud for og til grund for sine handlinger.

Men, som allerede nævnt, bevarer mennesket samtidig muligheden for psykisk genspejling, der er indlejret i virksomheder som konative aspekter herved, ligesom hos de subhumane pattedyr. En sådan form for psykisk genspejling spiller en vigtig rolle i dagligdagens automatiserede handlingsrutiner.

Den samfundsmæssige produktion og konsumtionsregulering har flere forskellige konsekvenser for den menneskelige psyke. Allerede ved den almene og behovsanticiperende redskabsproduktion hos *Autstralopitheciderne* løsrives genstande fra personen og fra hans behov og konationer. Denne løsrivelse indebærer en tendens til, at redskaberne objektiviseres i den forstand, at de for mennesket kommer til at fremtræde, som havde de objektiv eksistens, i.e. eksistens uafhængigt af personens erkendelse af, behov for, eller ønske om objekterne. Og i og med at objekterne objektiviseres på denne måde, uddifferentieres også mennesket som subjekt for sig selv; mennesket subjektiviseres i og med, at redskaberne objektiviseres. »Da mennesket formår at fremhæve den genspejlende realitet som noget objektivt, er det også i stand til at fremhæve sin indre oplevelse. Det er på denne måde, selviagttagelsen udvikles« (Leontjev, 1977, s. 312). I og bag produktionen af redskaber og andre objekter til almen brug, kan der siges at ligge et *realistisk eller materialistisk verdensbillede*, og genspejlinger, der instantierer dette verdensbillede, kalder Leontjev (*ibid.* s. 311) for bevidst genspejling (cfr. det ovenfor omtalte begreb om bevidsthed som genspejling i sproglige

kategorier hos Olsen, 1981). Mammen (1983) har påpeget, at der i og bag den humane redskabsproduktion ligger »den menneskelige sans« for konkrete, partikulære objekter, ligesom sansen for det konkrete og for objektets bevarelse af dets identitet med sig selv (dets numeriske identitet) er et element i og en forudsætning for det materialistiske verdensbillede, såvel som for redskabets anvendelse til sammenligninger eller målinger.

Den samfundsmæssige produktion af redskaber og andre objekter til almen anvendelse implicerer også begrebsmæssig genspejling af *objekternes almene betydninger* (Leontjev, 1983 kalder dem »objektive betydninger«). Knivfabrikantens produkt må kunne erkendes som en kniv, uafhængigt af om man aktuelt har brug for en kniv eller ej. Den samfundsmæssige produktion kræver, at produkterne kan erkendes i almene objektive kategorier, og genspejlinger i disse kategorier har karakter af *konationsfri kognition*. Med arbejdsdelingens udvikling og med andre individualiserende tendenser i samfundshistorien udvikles også en anden slags konationsfri kognition, og vi får således ved siden af genspejlinger af almene objektbetydninger genspejlinger af *personlige objektbetydninger*, dvs. af objekters faktiske behovsrelevans for individet (dets betydning som farligt eller sikkert, sundt eller usundt, fjendtligt eller venligt, etc. for netop denne person). Leontjev (1977) kalder de personlige betydninger for »personlige meninger«, medens Murray (1938) taler om »*press*«.

Kognitioner af objekters personlige betydninger kan fungere som *motiver* til handlinger, idet de kan forklare, hvorfor personen havde den pågældende intention (konation) med en given handling. Disse motiver med karakter af kognitioner af personlige objektbetydninger udgør en særegnet menneskelig form for motivation ved siden af 1) endogen driftsmotivation (med basis i organiske mangeltilstande, hormonale tilstande, etc.) og 2) incentiver - to former for motivation, vi har tilfælles med de subhumane pattedyr.

Som modstykke til den konationsfrie kognition udvikles hos mennesket samtidigt en *kognitionsfri konation*. Hos de subhumane pattedyr udgjorde konation og kognition en uddifferentieret helhed, men hos mennesket får vi konationer uden kognition, ligesom vi (jfr. bemærkninger ovenfor) har kognitioner uden konation. Men forbindelser er der stadig: De kognitionsfri konationer genspejler de konationsfrie kognitioner af objekters personlige betydninger, og de sidstnævnte genspejles i de kognitionsfrie konationer.

Når disse kognitionsfrie konationer er fremkaldt af kognitioner af personlige betydninger, og når de ledsages af affekter, har vi sådanne kombinationer af kognition, konation og affekt, der udgør *emotioner*. Også disse emotioner er særegent menneskelige, nml. derved at emotionens kognitive og konative sider begge er selvstændige psykiske fænomener, hvorimod de hos de subhumane pattedyr var givet i og med hinanden.

I og med at den samfundsmæssige produktion ikke sigter på individets egne behov og konationer, og i og med at den hos dyrene naturlige sammenkobling af konsumtion og virksomhed er brudt hos mennesket, er også bån-

det mellem konationer og livsopretholdelse revet over hos mennesket. Hvor den samfundsmæssige sikring af livsopretholdelsen fungerer, orienterer mennesker sig kun mod deres livsopretholdelsesbehov for at kunne tilfredsstille andre behov og konationer. Som man har udtrykt det: Mennesket arbejder ikke for at kunne spise, men det spiser for at kunne arbejde. Og selv hvor livet trues, kan mennesker sætte andre behov og konationer foran forsøg på livssikring. Disse andre behov og konationer, som livsopretholdelsesbehovene må vige for, beror på følelser, sentiments, objektrelationer eller interesser med rødder i personens forbindelser til konkrete objekter (jfr. Mammen, 1986).

Den samfundsmæssige produktion er en virksomhedsform, der, som vist, bidrager til at splitte konation og kognition fra hinanden, men det må ikke glemmes, at mennesket - også i den virksomhedsfrie psyke - bevarer en form for konativ kognition, nml. i *genspejlinger af opfordringskarakterer* (Lewin, 1926). I perception af denne art perciperes objekterne som opfordringer eller fristelser til at handle på forskellige måder over for objekterne. Objektet perciperes i dets konationsrelevans, men uden erkendelse af grundlaget herfor i objektets personlige betydning for den perciperende. Denne perceptionsform er nært beslægtet med den konative kognition hos subhumane pattedyr, og repræsenterer hos mennesket en noget barnlig form for kognition. Perceptionsformen har intuitions karakter, og er karakteristisk for hysterikere (jfr. Shapiro, 1965, s. 109-117).

Når perceptioner af opfordringskarakterer er ledsaget af affekt, har vi at gøre med *emotioner* af en karakter, der synes noget mere primitiv, end de ovenfor omtalte særegent humane emotioner, idet emotionens kognitive og konative side her er givet i og med hinanden. At disse emotioner er mere primitive, behøver ingenlunde at betyde, at de er sjældnere end de mere avancerede emotioner, og Zajonc (1980) har argumenteret for, at denne form for emotion er den centrale og paradigmatiske, idet han vender sig kritisk mod tendenser i nyere psykologi til at fremdrage kognitionen som emotionens centrale moment.

LITTERATUR

- ACH, N. (1905): *Über die Willenstätigkeit und das Denken*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- BORING, E.G. (1950): *History of experimental psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- DUNCKER, K. (1945): *On problem solving*. Mass.: Psychological Monographs, Vol. 58.
- ENGELSTED, N. (1978): *Evolution, søvn og depression*. København: Akademisk Forlag.
- ENGELSTED, N. (1984): *Springet fra dyr til menneske*. København: Dansk psykologisk Forlag
- FREUD, S. (1915): Instincts and their vicissitudes. I: *Collected Papers*. Vol. IV. New York: Basic Books, 1959.

- FROM, F. (1953): *Oplevelsen af andres adfærd*. København: Nyt Nordisk.
- GOULD, J.L. (1982): *Ethology*. New York: Norton & Co.
- Gyldendals Fremmedordbog (1983). København: Gyldendal.
- HILGARD, E.R. (1980): The trilogy of mind: Cognition, affection, and emotion. *Journal of the history of the behavioral sciences*. Vol. XVI. 107-117.
- HOLZKAMP, K. (1983): *Grundlegung der Psychologie*. Frankfurt: Campus Verlag.
- HOLZKAMP-OSTERKAMP, U. (1976): *Grundlagen der Motivationsforschung*. Vol. 2. Frankfurt: Campus Verlag.
- HULL, C.L. (1943): *Principles of behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- HØFFDING, H. (1905): *Pyskologi i Omrids*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag (1. udg. 1882).
- INGEMANN NIELSEN, T. (1978): *Handler*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- JAMES, W., (1890): *Principles of psychology*. New York: Dover Publication.
- KLEIN, G.S. (1969): Freud's two theories of sexuality. I: Breger (Ed). *Clinical-cognitive psychology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- KÖHLER, W. (1957): *The mentality of apes*. Harmondsworth: Penguin Books (1. udg., tysk, 1917).
- v.LAWICK-GOODALL, J. (1968): Chimpanzees of the Gombe Stream Reserve. I: De Vore (Ed.) *Primates. Studies in adaptation and variability*. New York. (s. 439-57).
- LEONTJEV, A.N. (1977): *Problemer i det psykiske udvikling*. København: Rhodos.
- LEONTJEV, A.N. (1983): *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. København/Moskva: Sputnik/Progress (1. udg., russisk, 1977).
- LEWIN, K. (1926): Vorsatz, Wille und Bedürfniss. *Psychologische Forschung*, 7, 330-385.
- LORENZ, K. (1977): *Behind the mirror*. New York: Harvost.
- MAMMEN, J. (1983): *Den menneskelige sans*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- MAMMEN, J. (1986): Erkendelse som objektrelation. *Psyke & Logos*, 7, 178-202.
- MASLOW, A.H. (1954): *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- McDOUGALL, W. (1908): *An introduction to social psychology* Boston: Luce.
- MOGENSEN, G.J. & PHILLIPS, A.G. (1976): Motivation: A psychological construct in search of a physiological substrate. I: Sprague & Epstein (eds) *Progress in psychobiology and physiological psychology* (Vol. 6). New York: Academic Press.
- MURRAY, H.A (1938): *Explorations in personality*. New York: Oxford University Press.
- Nudansk Ordbog (1961). København: Politikens Forlag.
- OLSEN, S. E. (1981): Det relationelle bevidsthedsbegreb. *Psyke & Logos*, 2, 175-213. *Ordbog over det danske Sprog* (1918-56). København: Gyldendal.
- OVSJANKINA, M. (1928): Die Wiederaufnahme unterbrochener Handlungen. *Psychologische Forschung*, 11, 302-379.
- PICK, J. (1954): The evolution of homeostasis. *Proceedings of the american philosophical society*. Vol. 98, 298-303.
- POULSEN, H. (1980): Motiver og motivation. *Psyke & Logos*. 1. 179-211.
- POULSEN, H.: Leontjev, genspejlingsbegrebet og den almene psykologi. *Psyke & Logos*, 3, 161-175.
- RUBIN, E. (1949): Bemerkungen über unser Wissen von anderen Menschen. *Experimenta Psychologica*. København: Munksgaard.
- SCHULTZ, E. (1986): *Personlighedens teori og metode*. København: Mimeo.
- SHAPIRO, D. (1965): *Neurotic styles*. New York: Basic Books.
- SUTHERLAND, N.S. (1959): Motives as explanations. *Mind*, 68, 145-159.
- TAYLOR, C. (1983): Hegel's philosophy of mind. I: *Contemporary philosophy. A new survey*. Vol. 4, 133-155. Hague, Boston, London: Martin Nijhoff.
- TINBERGEN, N. (1951): *The study of instinct*. Oxford: The Clarendon Press.
- TRANEKJÆR RASMUSSEN, E. (1960): *Dynamisk psykologi og dens grundlag*. København: Munksgaard.

- ZAJONC, R.B. (1980): Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *Amer. Psychologist*, 25, 151-175.
- ZEIGARNIK, B. (1927): Über das Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen. *Psychologische Forschung*, 9, 1-85.
- Webster's Third International Dictionary* (1968): Springfield, Mass.: Merriam Co.
- WHITE, R. W. (1954): Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 5, 297-333.
- WUNDT, W. (1887): *Grundzüge der Physiologischen Psychologie*. Leipzig: Engelmann. (1. udg. 19874)